

مقایسه‌ی تطبیقی سکه‌های پیش از تاج‌گذاری و پس از تاج‌گذاری نرسی

آزاده حیدرپور^I، کتابون فکری پور^{II}، فریبا شریفیان^{III}

شناسه‌ی دیجیتال (DOI): 10.22084/nbsh.2020.20144.2017

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۷/۰۳، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۱/۰۵

(از ص ۸۱ تا ۹۶)

چکیده

I. استادیار گروه فرهنگ و زبان‌های باستانی، پژوهشکده‌ی زبان‌شناسی، کتیبه‌ها و متون، پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران (نویسنده‌ی مسئول).
azadehheidarpour@yahoo.com

II. دانشیار گروه فرهنگ و زبان‌های باستانی، پژوهشکده‌ی زبان‌شناسی، کتیبه‌ها و متون، پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران.

III. استادیار گروه فرهنگ و زبان‌های باستانی، پژوهشکده‌ی زبان‌شناسی، کتیبه‌ها و متون، پژوهشگاه میراث‌فرهنگی و گردشگری، تهران، ایران.

مطالعه‌ی سکه‌های یک دوره به ما در شناخت وقایع مهم تاریخی که منجر به ضرب آن سکه‌ها شده است، کمک شایانی می‌کند. سکه‌های نرسی، هفتمین پادشاه ساسانی، نیز از این ویژگی برخوردارند و بررسی آن‌ها اطلاعات ارزنده‌ای را در خصوص شورش نرسی و جنگ‌های داخلی پایان سلطنت بهرام دوم که موجبات به سلطنت رسیدن نرسی را فراهم ساخت، در اختیار ما قرار می‌دهند. نرسی پسر شاپور یکم، در زمان سلطنت پدر از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بود و سرانجام در سال ۲۹۳ م. به پادشاهی رسید. او پیش از تاج‌گذاری اقدام به ضرب سکه طلا نمود؛ بنابراین سکه‌های نرسی در یک تقسیم‌بندی کلی به دو گروه سکه‌های پیش از تاج‌گذاری و پس از تاج‌گذاری تقسیم می‌شوند. با مطالعه‌ی سکه‌های نرسی این پرسش‌ها به وجود می‌آید: ۱- چرا نرسی پیش از سلطنت اقدام به ضرب سکه‌ی طلا نمود و آیا ضرب سکه در دوره‌ی ساسانی، پیش از به سلطنت رسیدن امری رایج بود؟ ۲- تفاوت‌های نمادین سکه‌های پیش و پس از به سلطنت رسیدن نرسی چیست؟ با بررسی و مقایسه‌ی شباهت‌ها و تفاوت‌های این سکه‌ها از قبیل نقش افسر شاهی که عنصری نمادین و تعیین‌کننده در علم سکه‌شناسی است، تزئینات و ویژگی‌های ظاهری که بر روی و پشت سکه‌ها به کار رفته و مطالعه‌ی انواع کتیبه‌ها و هم‌چنین لقب‌هایی که نرسی در سکه‌هایش در وصف خود به کار برده، بدین نتیجه می‌رسیم که نرسی به منظور اعلام علنی جانشینی پادشاهی، پیش از به سلطنت رسیدن، اقدام به ضرب سکه‌های طلا کرد که در آن زمان غیرمعمول بود؛ از سویی پیروزی و شکست نرسی در نبرد با رومیان از دلایل عمده‌ی تغییرات ایجاد شده در نقش‌مایه‌ها و کتیبه‌های سکه‌های او شد. این پژوهش به شیوه‌ی تاریخی-تطبیقی و براساس مطالعات کتابخانه‌ای و بررسی‌های میدانی انجام شده است.

کلیدواژگان: ضرب‌خانه، افسر شاهی، نرسی، سکه، دوره‌ی ساسانی.

مقدمه

پژوهش‌های میدانی و کتابخانه‌ای بر روی سکه‌ها از اهمیت ویژه‌ای در شناخت هویت ملی کشورمان، برخوردار هستند؛ چراکه سکه، سندی است که از آغاز پیدایش آن دخل و تصرفی در آن صورت نگرفته است؛ بنابراین می‌توان گفت که سکه‌های ادوار مختلف تاریخی به سان آینه‌ای هستند که بازتابی از فرهنگ، هنر، مذهب و... آن دوره را به ما نشان می‌دهند و با مطالعه و ژرف‌نگری در سکه‌های تاریخی می‌توان پرده از رویدادهای مبهم بسیاری برداشت (سرفراز و آوزرمانی، ۱۳۸۳: ۳-۴). دودمان‌های هخامنشی، اشکانی و ساسانی که روی هم رفته حدود هزار سال در ایران پادشاهی داشتند، همگی به ضرب سکه پرداختند؛ اما سکه‌های دوره‌ی ساسانی از جایگاه و اهمیت ویژه‌ای برخوردار هستند (گوبل، ۱۳۸۳: ۴۳۱-۴۲۹). نخستین سکه‌های ساسانی با نقش اردشیر اول ساسانی، بنیانگذار این سلسله در اوایل قرن سوم میلادی هنگامی که اردشیر اول بر اریکه‌ی قدرت تکیه زد ضرب شدند (دوشن‌گیمن، ۱۳۸۷: ۳۰۱-۳۰۴). یکی از ویژگی‌های سکه‌های ساسانی، نقش نیم‌رخ پادشاه در حالی که به سمت راست می‌نگرد بر رویه‌ی سکه است، هر پادشاه تاج و زیورهای مخصوص به خود را دارد (ویسهوفر، ۱۳۷۷: ۲۰۵)؛ در این میان «تاج» بیش از هر زینت دیگری عنصری نمادین است. در مواردی نیز یک پادشاه دارای چندین نمونه‌ی تاج است که ممکن بوده به مناسبت رویدادهای مهمی از قبیل پیروزی بر دشمن و یا شکست با افزودن یا کاستن تزئینات و تغییراتی بر تاج قبلی به وجود آمده باشد؛ به عنوان نمونه نرسی، خسرو پرویز و... دارای چندین تاج هستند. در بسیاری از موارد، مظاهر ایزدان گوناگون بر تاج‌های شاهان نمایان است؛ به عنوان مثال، می‌توان به نقش هلال ماه، نماد ایزدبانو آناهیتا بر تاج پادشاهی نرسی و بال‌های عقاب، نماد ایزد ورثرغن بر تاج پادشاهی بهرام دوم اشاره کرد (گوبل، ۱۳۸۳: ۴۳۱ تا ۴۳۲؛ سرفراز و آوزرمانی، ۱۳۷۹: ۸۷-۹۳). در پشت سکه‌های اردشیر اول عبارت آتش اردشیر همراه با نقش آتشدانی به چشم می‌خورد این نقش با اندکی تغییرات تا زمان سرنگونی آخرین پادشاه ساسانی، یعنی «یزدگرد سوم» به عنوان نقش ثابت در پشت سکه‌ها باقی می‌ماند؛ بنابراین می‌توان نقش روی سکه‌های ساسانی را نمادی از تحولات سیاسی، و نقش پشت سکه‌ها را نشانه‌ای از دین رسمی آن زمان، یعنی مذهب زردشتی دانست. تلفیق دین و سیاست در عهد ساسانی را می‌توان بر پشت و روی سکه‌های این دوره مشاهده نمود. امری که اردشیر ساسانی بنیانگذار این سلسله در وصایای خود خطاب به فرزندش شاهپور بر آن تأکید بسیار کرده است: «... و بدان دین و شهریاری برادرانی توأمانند بدون تکیه بر تخت پادشاهی دین نمی‌پاید و شهریاری بی‌دین برجای نمی‌ماند، دین بنیاد شهریاری و شهریاری ستون دین است» (لوکونین، ۱۳۸۴: ۶۸؛ سرفراز و آوزرمانی، ۱۳۷۹: ۹۰-۸۷).

خط مورد استفاده در سکه‌های ساسانی از آغاز دوره‌ی ساسانی تا زمان خسروانوشیروان، -خط پهلوی کتیبه‌ای (پهلوی منفصل)- و از این زمان تا پایان دوره‌ی ساسانی به -خط پهلوی کتابی- نزدیک‌تر می‌شود. در خط سکه‌های

ساسانی «هزوارش» به‌کار رفته است (تفضلی، ۱۳۷۶: ۱۰۹؛ آموزگار و تفضلی، ۱۳۷۳: ۱۷).

سکه‌های نرسی، به‌طور کلی به دو گروه اصلی و چند زیرمجموعه‌ی فرعی تقسیم می‌شوند؛ دو گروه اصلی، سکه‌های پیش از تاج‌گذاری و سکه‌های پس از تاج‌گذاری نرسی هستند. سکه‌هایی که پیش از تاج‌گذاری نرسی ضرب شدند همگی به اواخر دوره‌ی بهرام دوم و اوایل حکومت بهرام سوم تعلق دارند؛ نرسی پیش از به سلطنت رسیدن اقدام به ضرب سکه‌ی طلا نمود که این رویداد خود پرده از طغیان نرسی و هم‌چنین داعیه‌ی علنی جانشینی پادشاهی وی دارد؛ چرا که ضرب سکه‌های طلا تا آن زمان در انحصار پادشاه ساسانی بود و اقدام به ضرب طلا پیش از به پادشاهی رسیدن نرسی بیانگر شورش وی بود. گروه دوم سکه‌های نرسی به سکه‌های پس از پادشاهی نرسی شهرت دارند؛ بر روی تعدادی از این سکه‌ها، از نرسی با عنوان «شاهنشاه ایران و انیران» یاد شده و در برخی دیگر از وی، تنها با عنوان «شاهنشاه ایران» نام‌برده شده است، حذف واژه‌ی «انیران» خود مربوط به دوره‌ای پس از صلح نصیبین (۲۹۸ م.) و شکست سپاه نرسی از رومیان مربوط است (نصرالله‌زاده، ۱۳۸۴: ۱۹۸-۱۹۹). در این مقاله سعی بر آن است که از طریق بررسی‌های میدانی و کتابخانه‌ای تمامی نمونه‌های سکه‌های نرسی (هفتمین پادشاه ساسانی) مورد مطالعه و بررسی قرار گیرد و مستندات حاصل از پژوهش تعدادی از سکه‌ها برای علاقه‌مندان به موضوع، ارائه شود.

پرسش‌های پژوهش: اولین پرسشی که در این مقاله مطرح می‌شود این است که، چرا نرسی پیش از به سلطنت رسیدن خود به ضرب سکه‌ی طلا پرداخت؟ دومین پرسش که در خصوص شمار افسرهای شاهی نرسی مطرح می‌شود این است که، نرسی از چند گونه افسر شاهی استفاده می‌کرد؟ پس از بررسی و مقایسه‌ی تزئینات ظاهری روی و پشت سکه‌های ضرب‌شده‌ی قبل از پادشاهی نرسی با سکه‌های ضرب‌شده‌ی پس از به حکومت رسیدن وی، پرسش سوم مطرح می‌شود که، چه تفاوت‌هایی در تزئینات ظاهری و نوشته‌های این سکه‌ها نمایان هستند؟ و چهارمین پرسش آن‌که، کدام رویدادهای تاریخی منجر به ضرب این سکه‌ها شده‌اند.

روش پژوهش: در این پژوهش با روش تاریخی-تطبیقی به بررسی هر دو گروه از سکه‌های نرسی پادشاه ساسانی براساس بررسی‌های دوگانه‌ی میدانی و کتابخانه‌ای پرداخته شده است. تحقیقات میدانی این مقاله بر مبنای مستندنگاری، تحلیل و بررسی سکه‌های نرسی موجود در «موزه‌ی استان همدان» انجام گرفته و در این راستا مستندات تعدادی از داده‌های حاصل از این پژوهش‌های میدانی در این مقاله ارائه شده است؛ در نبود برخی از نمونه‌های سکه‌های موجود در موزه‌ی همدان، از منابع دست اول کتابخانه‌ای و تحلیل‌های نظری حاصل از آن‌ها بهره‌برداری شده است. مؤلف در مورد هر گروه از سکه‌ها پس از استنساخ نوشته‌های نقرشده بر آن‌ها، قرائت و ترجمه‌ی لقب‌هایی که شاه ساسانی در وصف خود به‌کار برده به تحلیل چرایی استفاده از این لقب‌ها و بررسی و مطالعه‌ی نقوش نمادین موجود بر روی و

پشت سکه‌های نرسی و تا حد امکان به روشن‌گری اتفاقاتی که منجر به ضرب آن سکه شده، پرداخته است. به این ترتیب، در این گفتار از طریق جستجوهای میدانی و کتابخانه‌ای انواع سکه‌های نرسی مورد مطالعه و بررسی قرار گرفته و در پایان مستندات حاصل از این پژوهش به صورت دو جدول ارائه شده است.

پیشینه‌ی پژوهش

در سال ۱۹۲۱ م. کتاب سکه‌های ساسانی «ویلیام والتاین» در لندن به چاپ رسید که در این کتاب سکه‌های ساسانی به ترتیب توالی شاهان آورده شده و قرائت کتیبه‌های پهلوی نقرشده بر رویه و پشت سکه‌ها ارائه شده است (Valentine, 1921). در سال ۱۹۲۴ م. «پاروک» (سکه‌شناس هندی) کتاب سکه‌های ساسانی را که منبعی جامع دست اولی بود و در آن به تاریخ توالی سکه‌ها پرداخته بود، به چاپ رساند؛ اما وی نیز مانند تعداد دیگری از سکه‌شناسان سکه‌هایی از نرسی را که در آن افسر شاهی وی شبیه افسر شاهی بهرام دوم بود، به بهرام سوم نسبت می‌دادند (Paruck, 1924: 56). بعد از آن، «ارنست هرتسفلد» طبقه‌بندی جامعی بر روی انواع گوناگون تاج‌های شاهان ساسانی ارائه کرد (Herzfeld, 1938). در سال ۱۹۵۴ م. «آلتهایم» به همراهی دخترش کتابی با عنوان یک دولت آسیایی نوشت (Altheim & Stiehl, 1954) و در این کتاب «گوبل» به پیشنهاد آلتهایم مقاله‌ای با نام «ساختار ضرب سکه» نوشت که در آن مراحل مختلف ضرب سکه‌های ساسانی و کتیبه‌های نقرشده بر این سکه‌ها را مورد بررسی قرار داده است (Gobl, 1954). با تألیف این مقاله، علم سکه‌شناسی ساسانی وارد مرحله‌ی نوینی می‌شود. گوبل در سال ۱۹۶۸ م. کتاب خود با عنوان سکه‌شناسی ساسانی را به چاپ رساند (Gobl, 1968). در سال ۱۹۷۱ م. ترجمه‌ی انگلیسی کتاب گوبل انتشار یافت. گوبل در مطالعات سکه‌شناسی خود که -کتیبه محور بود- ثابت کرد که نام نوشته‌شده بر روی سکه‌هایی که پاروک آنان را به اشتباه متعلق به بهرام سوم دانسته، نرسی است، نه بهرام و این رقم سکه‌ها با این تاج که شبیه تاج بهرام دوم است (تاج اول) را سکه‌های «تیپ ۱ نرسی» نامید (Gobl, 1971: 44-45). هم‌زمان با گوبل، «لوکونین» به بازنگری سکه‌های ساسانی موزه‌ی دولتی آرمیتاژ همت گمارد و کتابی را با عنوان تمدن ایران ساسانی به چاپ رساند؛ از آنجا که تخصص لوکونین، به‌ویژه کتیبه‌شناسی است، در این کتاب به اطلاعات با ارزشی در زمینه‌ی کتیبه‌های نقرشده بر سکه‌های نرسی دست‌می‌یابیم (لوکونین، ۱۳۸۴: ۱۸۲-۱۸۹). در پایان نامه‌ی دکتری «آلام» که با عنوان «نام‌های خاص بر روی سکه‌ها به چاپ رسیده است، اطلاعاتی درباره‌ی سکه‌های نرسی یافت می‌شود (Aram, 1986)؛ و سرانجام از طریق «مجموعه‌ی سکه‌های ساسانی» (SNS) می‌توان در باب تیپ‌شناسی سکه‌های نرسی به فرضیه‌های تازه‌ای دست‌یافت (Aram & Gyselen, 2012: 302-326).

کلیاتی درباره‌ی شخصیت نرسی و چگونگی به پادشاهی رسیدنش

«نرسی» پسر شاپور اول، برادر هرمزد اول و بهرام اول و عموی بهرام دوم است. شاپور

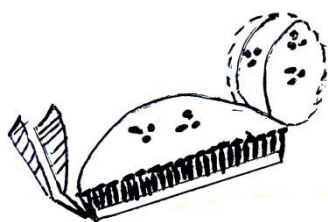
اول، در کتیبه‌ی خود بر کعبه‌ی زردشت که به منظور گرامی‌داشت پیروزی قطعی خود بر رومیان نگاشته است، دوبار نام نرسی را ذکر می‌کند؛ یک بار در فهرست اول و هنگامی که بیان می‌کند که به افتخار خود و تعدادی از افراد خانواده‌اش آتشکده‌هایی برپا کرده است؛ در اینجا از نرسی با عنوان «شاه مزداپرست آریایی هند و سکستان و توران تا کناره‌ی دریا یاد می‌کند؛ عنوان «آریایی» یا «آریایی نجیب‌زاده» (ēf) که در این فهرست برای نرسی به کار رفته نشان از جایگاه ویژه‌ی این پسر در نزد پدرش شاپور دارد؛ چراکه این اولین کاربرد واژه‌ی آریایی (ēf) در دوره‌ی ساسانی است؛ بعدها بهرام دوم هم این عنوان را برای خود برگزیده است. بار دومی که نام نرسی در این کتیبه به کار می‌رود، در فهرست دوم است که شاپور برای تعدادی از اعضای خانواده‌اش نذر می‌دهد و از عنوان «سکانشاه» در وصف پسرش استفاده می‌کند (Huyse, 1999: B.1 : 47 & 50؛ لوکونین، ۱۳۸۴: ۹۵-۹۶؛ نصرالله‌زاده، ۱۳۸۴: ۱۹۰-۱۹۱).

نرسی در زمان بهرام دوم به تدریج تعدادی از نجبا را که از سیاست بهرام دوم و کرتیر و دارودسته‌ی وی ناراضی بودند، گرد خود جمع‌آورد و در پایان سلطنت بهرام دوم علیه وی قیام کرده و داعیه‌ی پادشاهی خود را علنی نمود؛ نرسی با اتکاء به عده‌ای از بزرگان و اشراف مخالف با بهرام دوم، به نام خود سکه ضرب کرد. کرتیر هنگامی که بهرام دوم زندگی را بدرود گفت، بهرام سوم، پسر وی را که در آن زمان شاه سکاها بود به جای بهرام دوم بر تخت سلطنت نشانند، اما بهرام سوم نتوانست سلطنت را برای خود حفظ کند و حتی فرصت نکرد سکه‌هایی را که به مناسبت تاج‌گذاری‌اش ضرب کرده بود، رواج دهد؛ چراکه مخالفانی که از حکومت پدرش ناراضی بودند، متوجه نرسی شده و به توطئه‌ی براندازی بهرام سوم پیوستند و از نرسه که در آن زمان در ارمنستان بود و احتمالاً هرمز اول پس از جانشینی خود به جای شاپور اول عنوان «شاه بزرگ ارمنستان» که دومین مقام کشور پس از شاه و در واقع جانشین بعدی بود را به وی داده بود و از مدت‌ها پیش سلطنت را حق مسلم خود می‌دانست، حمایت نمودند؛ بنابراین، بهرام سوم از سلطنت برکنار شد و نرسی رسماً تاج‌گذاری کرد (فرای، ۱۳۸۳: ۲۳۰-۲۲۹؛ زرین‌کوب، ۱۳۸۲: ۴۴۵؛ نصرالله‌زاده، ۱۳۸۴: ۱۹۳). کتیبه‌ی نرسی در پایکولی، واقع در جنوب شهر سلیمانیه‌ی عراق که در اصل بر روی دیوارهای یک برج مکعب‌شکل نوشته شده بود. متن اصلی این کتیبه پس از گردآوری قطعات شکسته شده‌ی این برج بازسازی شده است. متن اصلی این کتیبه مشتمل بر گزارش حوادثی است که بعد از مرگ بهرام دوم، منجر به سلطنت رسیدن نرسی شده است (Skjærvø, 1983: 3.2: 10-13؛ عریان‌سعید، ۱۳۸۳: ۱۲۴؛ نصرالله‌زاده، ۱۳۸۴: ۱۹۳-۱۹۵).

نرسی کیفیت تاج‌گذاری و سلطنت خداداد خود را بر نقش برجسته‌ی شماره‌ی ۸ (VIII) «نقش‌رستم» حجاری کرده که این همان شیوه‌ی تاج‌گذاری قدیمی ساسانی و بازتاب باور دینی «تاج‌بخشی از سوی ایزدان» است؛ در سه نقش برجسته‌ی صخره‌ای که اردشیر ساسانی بنیانگذار این سلسله، نیز نمایان است؛ اردشیر اول حلقه‌ی شاهی را از دست ایزدان می‌گیرد و از سوی ایزد بزرگ زرتشتی، اهورامزدا به

فرمانروایی گمارده می‌شود. بازتاب این باور دینی ساسانی، یعنی تاج‌بخشی از سوی ایزدان را در صحنه تاج‌گذاری نرسی در نقش‌رستم (نقش‌برجسته‌ی شماره‌ی VIII) نیز نظاره‌گر هستیم، با این تفاوت که در این نقش‌برجسته، حلقه‌ی شهریار را ایزدبانوی آناهیتا به نرسی هدیه می‌دهد. یادآوری این نکته ضروری می‌نماید که نرسی با حجاری نقش آناهیتا در این نقش‌برجسته و هم‌چنین در پشت سکه‌های خود ظاهراً می‌خواستند هم دل‌بستگی خود به پرستش این ایزدبانو را نشان بدهد و هم در حوزه‌ی سیاسی با گسستن از نگرش بهرام دوم رقیب خود و بازگشت به سنت شاهان نخستین ساسانی، پدربزرگ و پدر خویش، خواسته لقب سرپرست آتشکده‌ی استخر [اصطخر] را که سلف و دشمن وی به کرتیر تسلیم کرده بود، بازپس گیرد (دوشن‌گیمن، ۱۳۸۷: ۳۱۳؛ کریستنسن، ۱۳۸۸: ۱۷۰-۱۷۱؛ لوکونین، ۱۳۸۴: ۶۸ و ۷۲-۷۴). نرسی هم‌چنین بازتاب این تغییر و اندیشه، یعنی بازگرداندن جایگاه دینی شاه ساسانی که همانا مقام پرستاری آتشکده‌ی آناهیتای استخر است را هم در صحنه‌ی تاج‌بخشی پشت سکه‌ها و هم با نمادهای این ایزدبانو بر روی سکه‌های ساسانی به‌منظور تبلیغ این دستاورد مشهود است. در سطر نهم کتیبه‌ی پایکولی از اهورامزدا و همه‌ی خدایان و آناهیتا یاد کرده‌است (فرای، ۱۳۸۵: ۳۵۴). نرسی با قیام خود به قدرت کرتیر و سایر موبدان متعصب و سیاست دینی تعقیب و آزار مانویان که زمان بهرام دوم رایج بود، خاتمه داد و در واقع به‌مانند پدرش شاپور یکم، سیاست مدارا و تسامح نسبت به مانویان و سایر اقلیت‌های دینی را در پیش گرفت. شاید نرسی با دل‌جویی از مانویان، می‌خواست تا در پشت جبهه‌ی جنگ با روم، کسانی را که احیاناً در آن حدود به آیین تازه‌ی مانوی گرویده بودند، نسبت به دولت خویش علاقمند و وفادار سازد. نرسی به‌دنبال از بین بردن نفوذ موبدان متعصب زردشتی، قدرت بلامنازع خاندان‌های بزرگ را نیز محدود کرد و با احیاء سلطنت مقتدر خود، هم موبدان متعصب را بر سر جای خود نشاند و هم قدرت تهدیدکننده‌ی خاندان‌های بزرگ و نجبا را محدود نمود (فرای، ۱۳۸۳: ۲۳۱؛ بروسیوس، ۱۳۸۵: ۱۹۴). در زمان فرمانروایی نرسی که از ۲۹۳ تا ۳۰۲ م. طول کشید از کهنه‌پرستی دوره‌ی بهرام دوم کاسته شد. سیاست بردباری و مسامحه‌ی دینی نرسی در برابر مانویان کاملاً آشکار بود (فرای، ۱۳۸۵: ۳۵۴). نرسی پس از دست‌یافتن به پادشاهی، سعی کرد تا مناطقی را که رومیان در زمان بهرام دوم تصرف کرده بودند و عمدتاً در ارمنستان و بین‌النهرین بودند، بازپس گیرد؛ در سال ۲۹۷ م. سپاه «گالریوس رومی» را شکست داد و بین‌النهرین را بازپس گرفت، اما سپاه ایرانی سال بعد یعنی در سال ۲۹۸ م. از سپاه گالریوس رومی در ارمنستان شکست خورد و حرم نرسی به اسارت رومیان درآمد و به‌موجب آن صلحی میان دو کشور برقرار شد که براساس آن رومیان مجدداً بر مناطقی در شمال بین‌النهرین و ارمنستان دست‌یافتند (فرای، همانجا؛ نیز، زرین‌کوب، ۱۳۸۲: ۴۴۷-۴۴۳). این صلح که در سال ۲۹۸ م. در نصیبین منعقد شد، برای ایران مفید نبود و «صلح نصیبین» نام‌گرفت (دیاکونف، ۱۳۹۳: ۲۹۵). نرسی در سکه‌هایی که بعد از این شکست و رویداد تاریخی ضرب کرده، دیگر از لقب «شاهنشاه ایران و انیران برای وصف خود

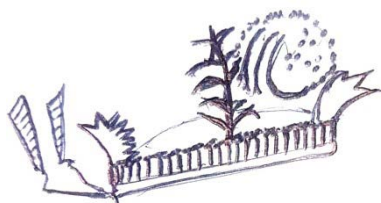
استفاده نکرده؛ بلکه واژه‌ی انیران را حذف نموده و خود را تنها «شاهنشاه ایران» نامیده است که این خود نشان می‌دهد که نرسی در این زمان بسیاری از اراضی پیشین را از دست می‌دهد (نصرالله‌زاده، ۱۳۸۴: ۱۹۹). در اینجا ذکر این نکته ضرورت دارد که نرسی در سکه‌هایش با دو نوع افسر شاهی (تاج) ظاهر می‌شود که نخستین تاج شاهی وی از تعدادی طاق کوچک یا کنگره درست شده که بر روی خطوطی قرار دارند که به صورت موازی در هنگام ضرب سکه ایجاد شده‌اند. در ابتدا تعدادی از سکه‌شناسان -از جمله «پاروک»- این تاج را متعلق به بهرام سوم می‌دانستند تا سرانجام گوبل در یکی از مطالعات سکه‌شناسی کتیبه‌محور خود، ثابت کرد که نام نوشته شده بر روی این سکه‌ها، نرسی است و نه بهرام؛ و این رقم سکه‌ها با این تاج (تاج اول) متعلق به نرسی است؛ گوبل این سکه‌ها و این نوع تاج را «تیپ ۱ (I)» نامید (Paruck, 1924: 56)، (تصویر ۱). دومین تاج نرسی، شبیه اولین تاج وی بوده ولیکن سه یا گاهی چهار شاخه (خرما) در تزئین این کنگره‌ها به کار رفته‌اند (تصویر ۲)؛ دومین تاج نرسی، شبیه به تاجی است که نرسی در نقش برجسته‌ی نقش‌رستم بر سردار دارد؛ هم کنگره و هم شاخه‌های خرما به گونه‌ای نمادی از ایزدبانو آناهیتا هستند و این هر دو نشانه‌ای از اعطای شاهنشاهی از سوی آناهیتا به نرسی است. گوبل سکه‌های ضرب شده با این نوع تاج را سکه‌های «تیپ ۲ (II)» می‌نامد و معتقد است که به لحاظ توالی زمانی سکه‌های تیپ ۱ مربوط به اوایل سلطنت نرسی هستند و قبل از سکه‌های تیپ ۲ وی ضرب شده‌اند و یکی از دلایل وی برای اثبات این فرضیه، میزان ضرب و رواج اندک سکه‌های تیپ ۱ به سکه‌های تیپ ۲ است؛ گوبل، افزودن نشان‌های تاج، یعنی سه یا چهار شاخه‌ی تزئینی بر تاج اول را به شورش بهرام سوم و سرکوبی وی از سوی نرسی مرتبط می‌داند (سرخوش و استوارت، ۱۳۹۲: ۳۴-۳۷؛ ۱۳-۵؛ ۱۹۵۹؛ ۴۵ & Lable V؛ ۱۹۷۱؛ ۴۵). (Gobl, 1971: 45 & Lable V; Gobl, 1959: 5-13; 37-34; 1392). «آلرام» و «گیزلن» در مورد توالی زمانی سکه‌های نرسی و تیپ‌شناسی آن‌ها در مجموعه‌ی جدید SNS برعکس نظریه‌ی گوبل را ارائه می‌دهند؛ یعنی آنان اعتقاد دارند که به لحاظ زمانی سکه‌هایی که نرسی در آن‌ها با تاجی ظاهر می‌شود که هم دارای کنگره و هم دارای سه یا چهار شاخه هستند، مربوط به اوایل سلطنت نرسی بوده و بنابراین آن‌ها را سکه‌های تیپ ۱ می‌دانند (تصویر ۲) و سکه‌هایی که نرسی با تاج فقط کنگره‌دار ظاهر می‌شود، سکه‌های مربوط به اواخر سلطنت نرسی یا سکه‌های تیپ ۲ می‌دانند (تصویر ۱)، (Alram & Gyselen, 2012: 298-303).

▲ تصویر ۱. طراحی تاج نرسی تیپ ۱ براساس نظر گوبل (نگارندگان، ۱۳۹۸).

سکه‌های ضرب شده توسط نرسی

معمولاً در یک تقسیم‌بندی کلی، سکه‌های نرسی را به دو گروه بزرگ تقسیم می‌کنند: ۱- سکه‌های پیش از تاج‌گذاری نرسی (سکه‌های پیش از پادشاهی)؛ ۲- سکه‌های پس از تاج‌گذاری نرسی (سکه‌های پس از پادشاهی). این دو گروه براساس تزئینات ظاهری پشت و رویه‌ی سکه‌ها، نوشته‌های نقرشده بر آن‌ها و هم‌چنین بنا بر لقب‌هایی که شاه در وصف خویش به کار برده است، هر یک به چندین زیرمجموعه‌ی کوچک‌تر تقسیم می‌شوند.

▲ تصویر ۲. طراحی تاج نرسی تیپ ۲ براساس نظر گوبل (نگارندگان، ۱۳۹۸).

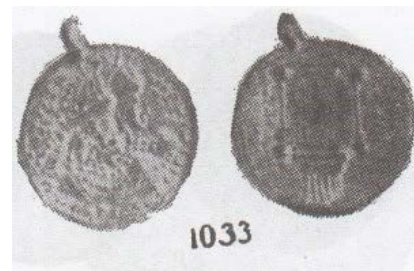
۱- سکه‌های پیش از تاج‌گذاری نرسی: نرسی در طی سالیان متمادی مشغول

مبارزه برای کسب تاج و تخت پادشاهی بود و زمانی که هنوز بهرام دوم زنده بود به تدارک جهت تغییر حکومت پرداخت و برای قانونی جلوه دادن مسئله‌ی جانشینی خود اقدام به ضرب و رواج یک سری سکه‌ی طلا کرد و این رویداد درحالی رخ داد که ضرب سکه‌های طلا تا آن زمان تنها ویژه‌ی پادشاه ایران بود و تا آن روزگار کسی این قاعده را زیر پا نگذاشته بود؛ نرسه با سرباز زدن از این قانون مسئله‌ی داعیه‌ی جانشینی پادشاهی خود را علنی نمود. نرسی پیش از پادشاهی خود و هنگامی که فرمانروای ارمنستان بود دو نوع سکه‌ی طلا را ضرب و رواج داد.

الف) بر روی نخستین سکه، تصویر نرسی و همسرش نقش بسته بود و انگیزه‌ی نرسی به مانند انگیزه‌ی بهرام دوم در ضرب سکه‌های خانوادگی دارای اهداف‌های دودمانی بوده و نشانه‌ای از تثبیت امر جانشینی مستقیم شاهی از پدر به پسر در سکه‌های دولتی است (نصرالله‌زاده، ۱۳۸۴: ۱۹۸-۱۹۹؛ لوکونین، ۱۳۸۴: ۱۸۲-۱۸۳ و ۱۸۶ و ۱۸۹). گوبل اعتقاد دارد که این نوع سکه‌ها تقلیدی از سکه‌های رومی است که حاوی تصاویر خانوادگی و جانشینی هستند (Gobl, 1971: 43-45). بر روی این سکه، تصویر نیم‌رخ راست نرسی همراه با همسرش نمایان است و درحالی که هر دو، تیاری نوک تیز بر سر دارند. آرایش مو به شکل گیسوان سخت به هم بافته‌ای است که بر شانه‌ها فرو افتاده است؛ ریش نرسی دسته‌دسته و گردنبند وی از دو رشته مروارید است. در روی سکه، تصویر نیم‌رخ راست شهبانو نیز دیده می‌شود؛ بر کلاه مروارید دوزی او بخش قدیمی پرنده‌ای نمایان است. یک نمونه از این سکه‌ها در «موزه‌ی دولتی تاریخ» و یک نمونه در «موزه‌ی دولتی آرمیتاژ» نگهداری می‌شود. بر روی این گروه از سکه‌های پیش از پادشاهی نرسی، عبارت «mzdysn» از یزدان دارد» نقر شده است. در پشت این سکه‌ها، آتشگاهی با ستونی بلند و پایه و آتشدانی که شعله‌ی آتش از آن زبانه می‌کشد، نمایان است. در دوسوی آتشگاه، دو ستون کوچک با پایه‌ی کره‌ای دیده می‌شود؛ چنان‌که در تصویر نمایان است در دوطرف آتشگاه اثری از نگهبانان آتش به چشم نمی‌خورد. بر پشت این سکه‌ها، عبارت «NWR' ZY Nrshy» به معنی «آتش نرسی» نوشته شده است (تصویر ۳)، (دوشن‌گیمن، ۱۳۸۷: ۳۱۳؛ لوکونین، ۱۳۸۴: ۱۸۳-۱۸۹ و ۲۹۶-۳۰۰ و ۳۶۶).

ب) در نوع دوم از سکه‌های ضرب شده‌ی پیش از پادشاهی نرسی، تصویر نیم‌رخ راست نرسی با افسر شاهی بهرام دوم نمایان است. بر رویه‌ی سکه، عبارت «mzdysn nrshy MLK» به معنی «شاه مزداپرست نرسی» نقر شده است. در پشت این سکه‌ها در دو سوی آتشدان دو شیء نامعلوم کره‌ای مانند که شاید بخوردان باشد، دیده می‌شود. بر پشت این سکه‌ها هم‌چون نمونه‌ی پیشین، عبارت «NWR' ZY Nrshy» نقر شده است (تصویر ۴)، (لوکونین، ۱۳۸۴: ۲۹۷-۲۹۸ و ۳۶۶).

پ) در نوع سوم از سکه‌های ضرب شده‌ی پیش از پادشاهی نرسی، نیم‌رخ وی با افسر شاهی با تاجک‌های کوچک که بر آن نصب شده، نمایان است. آرایش مو به شکل گیسوان سخت به هم بافته شده‌ای که بر روی شانه‌ها فرو افتاده نشان

▲ تصویر ۳. نیم‌رخ نرسی به همراه همسرش که هر یک تیاری نوک تیز بر سر دارند (لوکونین، ۱۳۸۴: ۳۶۶؛ تصویر شماره‌ی ۱۰۳۳).

▲ تصویر ۴. نیم‌رخ راست نرسی با افسر شاهی بهرام دوم (لوکونین، ۱۳۸۴: ۳۶۶؛ تصویر شماره‌ی ۱۰۳۴).

▲ تصویر ۵. نیم‌رخ نرسی با افسر شاهی که تاجک‌های کوچکی بر آن نصب شده (لوکونین، ۱۳۸۴: ۳۶۶؛ تصاویر شماره‌ی ۱۰۳۵ و ۱۰۳۶).

داده شده است؛ ریش شاه، گرد و کوتاه است. بر روی سکه چون نمونه‌ی پیشین، عبارت «mzdysn nrshy MLK» به معنی «شاه مزداپرست نرسی» نوشته است. نوشته‌های پشت این سکه‌ها همانند نمونه‌ی پیشین است. این گروه از سکه‌ها خود به دو زیرمجموعه‌ی کوچک‌تر تقسیم می‌شوند: در گونه‌ای از آن، مقابل پادشاه شاخه‌ای دیده می‌شود؛ و در گونه‌ی دوم، شاخه‌ی مقابل پادشاه حذف شده است (تصویر ۵)، (لوکونین، ۱۳۸۴: ۲۹۷-۲۹۸ و ۳۶۶).

یادآوری می‌شود که در سکه‌های پیش از پادشاهی نرسی، نشانه‌های شهریار و جانشینی شاه در پشت سکه‌ها دیده نمی‌شود و تنها عبارت «نرسه شاه مزداپرست» بر روی آن‌ها نقر شده است. به احتمال زیاد، ضرب این‌گونه سکه‌ها به اواخر سال‌های ۸۰ و اوایل سال‌های ۹۰ سده‌ی سوم میلادی برمی‌گردد (همان: ۲۹۸).

۲- سکه‌های ضرب‌شده پس از تاج‌گذاری نرسی: نرسی در دوره‌ی پادشاهی

خود چند نوع سکه‌ی دیگر ضرب کرد، که ویژگی‌های آن‌ها به شرح ذیل است. الف) در نوع اول، بر روی سکه، تصویر نیم‌رخ راست شاه نمایان است. شاه افسری را که شبیه کلاه کوچکی است و تاجک‌های شیاردار بر آن نصب شده، بر سر دارد و گوی بزرگی در بالای آن دیده می‌شود و گرداگرد آن مروارید نشان است و از پایین گوی یک جفت نوار کوچک رو به طرف بالا در حال اهتزاز است؛ روی افسر شاهی نیز مروارید نشان است. در پشت سر نرسی نیز یک جفت نوار بلند موج رو به طرف بالا در حال اهتزاز است. در این نوع سکه‌ها افسر شاهی نرسی شباهت زیادی به افسر شاهی بهرام دوم و بهرام سوم دارد. اما روبرت گوبل با مطالعات کتیبه‌محور این نوع از سکه‌ها نام نرسی را بر روی این سکه‌ها خواند (Gobl, 1971: 45 & Lable V). نرسی موهای مجعدش را پشت سر جمع کرده و سیل بلند و ریش مجعدی دارد که در پایین به وسیله‌ی جواهری گل‌مانند تزئین شده است؛ نرسی هم‌چنین گردنبندی که از یک ردیف مروارید درشت درست شده بر گردن و گوشواره‌ای که به شکل مروارید درشتی است به گوش دارد و حاشیه‌ی لباس وی جواهرنشان است. در پشت سر نرسی، یعنی در سمت چپ سکه، سه مروارید درشت دیده می‌شود؛ دور سکه، یک ردیف دایره‌ی زنجیرمانند نقش شده است.

▲ تصویر ۶. بر روی سکه‌ی نرسی افسری را که شبیه کلاه کوچکی است و تاجک‌های شیاردار بر آن نصب شده بر سر دارد (از مجموعه سکه‌های ساسانی موزه‌ی بوعلی همدان، ۱۳۹۰: ۲).

در پشت سکه، آتشدانی با شعله‌های فروزان آتش نمایان است. دو نگهبان آتش در طرفین آتشدان ایستاده‌اند. احتمالاً تصویر سمت راست متعلق به اهورامزدا یا شاپور اول، و تصویر سمت چپ متعلق به نرسی است. نگهبانی که در طرف راست آتشدان ایستاده در حالی که موهایش را در پشت سر جمع کرده، تاجی کنگره‌دار بر سر دارد، چوبی را به طرف آتش گرفته و شمشیرش به کمرش آویزان است. نگهبانی که در سمت چپ آتشدان ایستاده شمشیرش را به موازات شعله‌های آتش گرفته و تاجی که از گوی بزرگی تشکیل شده بر سر دارد. لباس نگهبانان آتش متشکل از پیراهن و شلوار گشادی است که بلندی آن تا روی قوزک پای‌شان می‌رسد. پایه‌ی آتشدان دو طبقه و محل افروختن آتش سه طبقه است که طبقه‌ی سوم آن مزین به یک ردیف مروارید است؛ ستون آتشدان با طبقه‌ی بالایی پایه‌ی آن هم‌عرض بوده و دور آن نواری بسته شده و از دو طرف رو به پایین آویزان است (تصویر ۶)، (Gobl, 1971: ۴).

45 & Lable V؛ سرفراز و آورزمانی، ۱۳۷۹: ۱۱۴، تصاویر شماره‌ی ۷۳ و ۷۴؛ لوکونین، ۱۳۸۴: ۲۹۸ و ۳۶۶، تصویر ۱۰۴۸).

- گزارش مختصر کتیبه‌های نقر شده بر رویه و پشت سکه: روی سکه،

کتیبه‌ای با مضمون «نرسی، خداوندگار مزداپرست، شاهنشاه ایران» از سمت چپ گوی تاجی که شاه بر سر دارد، یعنی حدود ساعت ۱۱ (پازده) آغاز شده و گرداگرد سکه در خلاف جهت عقربه‌های ساعت نوشته شده و در سمت راست گوی، یعنی حدود ساعت ۱ (یک) به اتمام رسیده است (Alram, & Gyselen, 2012: 302-303, 308).

حرف نویسی: mzdysn bgy nrshy MRK 'n MRK 'yr

آوانویسی: mazdēs n bag narshe šāhānšāh ēran

ترجمه: خداوندگار مزداپرست نرسی، شاهنشاه ایران

پشت سکه، سمت راست کلمه‌ی نرسی (nrshy- narseh) از ساعت ۵ و سمت

چپ کلمه‌ی آتشی (NWRA ZY- ādurī)

از ساعت ۹ در خلاف جهت عقربه‌های ساعت نوشته شده است (Alram &

Gyselen, 2012: 298-300, 308-309).

ب) در نوع دوم سکه‌های ضرب‌شده‌ی بعد از پادشاهی نرسی، بر روی سکه، تصویر نیم‌رخ راست شاه با تاجی که در بالای آن گوی بزرگی قرار دارد، نمایان است؛ گرداگرد تاج مزین به یک ردیف مروارید است و تزئیناتی مشابه به سه شاخه‌ی خرما بر روی آن دیده می‌شود که به اعتقاد برخی از سکه‌شناسان این می‌تواند نمادی از آناهیتا باشد (گاریلدی، ۱۳۹۵: ۱۵؛ ۷۵۳؛ ۱۳۸۴: ۲۹۹ و ۳۶۶، تصویر IIa). (Gobl, 1971: 45; Alram, 1986: n. 753)

در پشت سر شاه دو نوار مواج از زیر تاج بیرون زده و رو به طرف بالا در حال اهتزاز است. در این نوع سکه‌ها، آرایش مو به شکل گیسوان سخت به هم بافته شده شش تا هشت تایی که بر شانه‌ها نیفتاده و در پشت سر قرار گرفته است. شاه گردنبندی از مروارید بر گردن و گوشواره‌ای بر گوش دارد (تصویر ۷)، (Alram, 1924: 56; Paruk, 1924: 56; Alram, 1986: n. 753; Gyselen, 2012: 298, 348, 349 & لوکونین، ۱۳۸۴: ۲۹۹ و ۳۶۶، تصویر IIa).

در پشت سکه، تصویر آتشدان با شعله‌های برافروخته آتش و دو نگهبان آتش در طرفین آتشدان نمایان است که احتمالاً تصویر شاپور اول یا اهورامزدا در سمت راست و تصویر نرسی در سمت چپ آتشدان نمایان است. لباس نگهبانان آتش، متشکل از پیراهن و شلوار گشادی است که بلندی آن تا روی قوزک پای شان می‌رسد. پوشش لباس آنان مشابه پوشش لباس نگهبانان آتش در پشت سکه‌های نوع اول است. تفاوت نقوش پشت سکه‌های نوع دوم با پشت سکه‌های نوع اول در این است که در پشت این سکه‌ها در دو طرف آتشدان دو علامت که احتمالاً نماد شهریار (شاهی) و نماد جانشینی شاهنشاه (ولیعهدی) است، دیده می‌شود؛ نماد شهریار که به صورت در سمت راست، و علامت ولیعهدی که به صورت در سمت چپ شعله‌های آتش هویدا هستند (تصویر ۷).

- گزارش مختصر کتیبه‌های نقر شده بر رویه و پشت سکه: بر روی سکه

کتیبه‌ای از سمت چپ گوی تاج نرسه، یعنی از حدود ساعت ۱۱ با مضمون «خداوندگار مزداپرست نرسی شاهنشاه ایران و انیران که چهار یزدان دارد» آغاز شده و گرداگرد

▲ تصویر ۷. سکه‌ی نرسی با تاجی که در بالای آن گوی بزرگی قرار دارد (از مجموعه سکه‌های ساسانی موزه‌ی همدان، ۱۳۹۰).

رویه‌ی سکه در جهت خلاف عقربه‌های ساعت نوشته شده و در سمت راست گوی تاج، یعنی در حدود ساعت ۱ به اتمام رسیده است (Aram & Gyselen, 2012: 299-308).

حرف‌نویسی روی سکه: 'YR W 'n M[RK'n MRK'] bgy nrshy mzdysn MNW ctry MN yzd'n
 آوانویسی روی سکه: mazdēs n bag sāhanšāh ērān ud anērān kē čih r az yazdān

ترجمه: خداوندگار مزدپرست نرسی شاهنشاه ایران و انیران که چهار ایزدان [دارد]. پشت سکه، سمت راست، کلمه نرسی (nrshy- narseh) از ساعت ۵ آغاز و سمت چپ، کلمه‌ی آتش (NWRA ZY- ādurī) از ساعت ۹ آغاز و در خلاف جهت عقربه‌های ساعت نوشته شده است (تصویر ۸) (Aram & Gyselen, 2012: 298-300, 308-309).

در بسیاری از این سکه‌ها کلمات کتیبه‌ی نقر شده بر روی سکه کامل نیست و اغلب دگرگونه شده و گاه نوشته‌ها بسیار خشن و غیرقابل خواندن و در برخی موارد یک حرف به عنوان علامت اختصاری یک واژه یا اصطلاح آمده است (لوکونین، ۱۳۸۴: ۳۰۰). در سکه‌ی شماره‌ی ۴۰۴۰ موزه‌ی همدان، اصطلاح «شاه شاهان» یا «شاهنشاه» به صورت خلاصه و تنها با علامت اختصاری M به نشانه‌ی آن به شرح ذیل آمده است.

حرف‌نویسی: 'YR W 'n MNW ctry M[RK'n MRK'] bgy nrshy mzdysn MN yzd'n

آوانویسی: mazdēs n bag sāhanšāh ērān ud anērān kē čih r az yazdān

ترجمه: نرسی شاهنشاه مزدپرست که چهار ایزدان دارد.

نوشته‌های پشت سکه و ساعات ضرب آن‌ها، درست مانند سکه‌ی قبلی است. در گونه‌ای دیگر از این سکه‌ها، گیسوان شاه در چند دسته‌ی دو، سه و چهارتایی بافته شده و بر روی شانه و پشت سر شاه افتاده است. تزئینات و ویژگی‌های رویه و پشت این نوع سکه‌ها، مشابه تزئینات و ویژگی رویه و پشت سکه‌های نوع قبلی است؛ با این تفاوت که در پشت سکه، دور ستون آتشدان دور روبان بسته شده از دو طرف آویزان است و گاه سه مروارید درشت بر روی ستون آتشدان دیده می‌شود. نمادهای شاهی و جانشینی شاه در طرفین شعله‌های آتش نمایان است (Paruk, 1924: 56; Aram & Gyselen, 2012: 298-300; سرفراز و آوزرمانی، ۱۳۷۹: ۱۱۴؛ امینی، ۱۳۹۰: ۱۲۴).

در سکه‌ی شماره‌ی ۴۰۵۲ از مجموعه‌ی سکه‌های موزه‌ی همدان، در کتیبه‌ای که بر روی آن نقر شده، واژه‌ی «انیران» به صورت اختصاری و کوتاه شده با علامت «n» به شرح ذیل آمده است.

حرف‌نویسی: 'YR W 'n MNW ctry MRK'n MRK' bgy nrshy mzdysn MN yzd'n

آوانویسی: mazdēs n bag sāhanšāh ēr ud (anēr)ān kē čih r az yazdān

▲ تصویر ۸. سکه‌ی نرسی با تاجی که در بالای آن گوی بزرگی قرار دارد (از مجموعه سکه‌های ساسانی موزه‌ی همدان، ۱۳۹۰).

ترجمه: نرسی شاهنشاه مزداپرست ایران و انیران که چهار ایزدان دارد. در پشت سکه‌های نرسی، گاه محل نوشتن واژه‌های آتش و نرسی جابه‌جا می‌شوند؛ به عنوان نمونه در سکه‌ی شماره‌ی ۴۰۵۲ (تصویر ۹) بر عکس پشت سکه‌های دو شماره‌ی قبلی، اصطلاح «آتش» در سمت راست و از حدود ساعت ۴ آغاز و واژه‌ی نرسی در سمت چپ و از حدود ساعت ۱۰ آغاز و در خلاف جهت عقربه‌های ساعت نوشته شده است (Aram & Gyselen, 2012: 308-309).

بر روی بعضی از سکه‌های این گروه نرسی، فقط عبارت «خداوندگار مزداپرست، نرسی شاهنشاه ایران، که چهار ایزدان دارد» نوشته شده است (تصویر ۱۰)، (Aram & Gyselen, 2012: 299, 308). حذف واژه‌ی انیران، احتمالاً مربوط به زمانی پس از شکست سپاه نرسی شاه از سپاه روم و صلح نصیبین، یعنی پس از سال ۲۹۸ م. است که ایران بسیاری از اراضی پیشین را از دست داد؛ و بنابراین نرسی اصطلاح «انیران» یا «غیرایران» را از روی سکه‌های خود حذف می‌کند (نصرالله‌زاده، ۱۳۸۴: ۱۹۹).

نتیجه‌گیری

نرسی، یکی از اولین کسانی بود که در هنر ضرب سکه‌های ساسانی بدعتی نوین را آغاز کرد و آن، ضرب تعدادی سکه‌ی طلا پیش از به سلطنت رسیدن و پادشاهی وی است. نرسی هنگامی که بهرام دوم هنوز زنده بود، به پشت‌گرمی و حمایت تعداد زیادی از بزرگان و درباریانی که از سخت‌گیری‌های بهرام دوم و کرتیر موبدان موبد به ستوه آمده بودند، اقدام به ضرب چند نوع سکه‌ی طلا نمود و این رخداد در شرایطی اتفاق افتاد که ضرب سکه‌های طلا تا آن زمان تنها مخصوص پادشاه ساسانی بود و کسی را یارای زیر پا گذاشتن این قانون نبود؛ در واقع، نرسی با سر باز زدن از این قاعده، دست به شورش زد و داعیه‌ی پادشاهی و جانشینی خود را علنی نمود. نرسی بر روی سکه‌های خود نمادهایی از ایزدبانو آناهیتا را به تصویر می‌کشید و گاه بر پشت تعدادی از سکه‌های خود مراسم تاج‌گیری خود از ایزدبانوی آناهیتا را نشان می‌دهد؛ او حلقه‌ی شهریاری را از ایزدبانوی آناهیتا می‌گیرد؛ نرسی با این نقوش می‌خواسته هم دل بستگی خود به پرستش این ایزدبانو را نشان بدهد و هم در حوزه‌ی سیاسی با گسستن از نگرش بهرام دوم، رقیب خویش، خواسته جایگاه سرپرستی آتشکده‌ی آناهیتای استخر را که سلف و دشمن وی به کرتیر بخشیده بود، بازپس گیرد.

به طور کلی سکه‌های ضرب شده توسط نرسی را باید به دو گروه اصلی: سکه‌های پیش از تاج‌گذاری و به پادشاهی رسیدن نرسی، و سکه‌های پس از به پادشاهی رسیدن و تاج‌گذاری نرسی تقسیم کرد. این دو گروه، خود بر اساس شکل ظاهری تاج و تزئینات آن و عنوان‌هایی که در مورد نرسی به کار رفته است و... به زیرمجموعه‌های متنوعی تقسیم می‌شوند. در سکه‌های پیش از تاج‌گذاری، گاه نرسی بدون افسر شاهی و تنها با بر سر نهادن تیاری نمایان است؛ و هم چنین نشانه‌های شهریاری و جانشینی شاه در پشت این رقم از سکه‌ها به چشم نمی‌خورند. بر روی این سکه‌ها نرسی خود را تنها «نرسی شاه مزداپرست ایران می‌خواند»؛ در پشت این سکه‌ها گاه آتشکده‌ای بدون حضور دو نگهبان آتش نمایان است (ر. ک. به: جدول ۱).

۴۰۵۲

۴۰۵۲

▲ تصویر ۹. سکه‌ی نرسی در حالی که گیسوان به چند دسته تقسیم شده و بر روی سکه عبارت ایران و انیران آمده است (از مجموعه سکه‌های ساسانی موزه‌ی همدان، ۱۳۹۰).

۴۰۴۱

۴۰۴۱

▲ تصویر ۱۰. سکه‌ی نرسی که در آن واژه‌ی انیران حذف شده است (از مجموعه سکه‌های ساسانی موزه‌ی همدان، ۱۳۹۰).

جدول ۱. سکه‌های نرسی قبل از به سلطنت رسیدن وی (نگارندگان، ۱۳۹۸).

تصاویر رو و پشت سکه	کتیبه‌ی روی سکه	ترجمه‌ی کتیبه‌ی روی سکه	کتیبه‌ی پشت سکه	ترجمه‌ی کتیبه‌ی پشت سکه
	mazdēsn narshe šāh kē Čihr az yazdān	شاه مزداپرست نرسی که چهر از یزدان دارد	ādur ī narshe	آتش نرسی
	mazdēsn narshe šāh	شاه مزداپرست نرسی	ādur ī narshe	آتش نرسی
	mazdēsn narshe šāh	شاه مزداپرست نرسی	ādur ī narshe	آتش نرسی
	mazdēsn narshe šāh	شاه مزداپرست نرسی	ādur ī narshe	آتش نرسی

در سکه‌های پس از پادشاهی و تاج‌گذاری، نرسی با افسر شاهی نمایان می‌شود و پشت سکه‌ها و در طرفین آتشکده، دو نگهبان آتش به چشم می‌خورند؛ همچنین نشانه‌های شهریاری و جانشینی شاه، در قسمت بالایی پشت سکه در دو طرف شعله‌های فروزان آتش نمایان هستند. در تعدادی از سکه‌های پس از پادشاهی و تاج‌گذاری، نرسی در وصف خود از عنوان «شاهنشاه ایران و انیران که چهر از ایران دارد» استفاده می‌کند، این سکه‌ها احتمالاً مربوط به سال‌های ۲۹۳ تا ۲۹۸ م. هستند که نرسی در اوج قدرت بود؛ اما در تعدادی از این سکه‌ها نرسی، تنها عنوان «شاهنشاه ایران که چهر از یزدان دارد» را در وصف خود به‌کار می‌برد و اصطلاح «شاهنشاه انیران» بر روی سکه‌های نرسی حذف می‌شوند؛ احتمالاً زمان ضرب این نوع سکه‌ها مربوط به سال‌های بعد از ۲۹۸ م. است، یعنی زمانی پس از شکست سپاه نرسی از رومیان و رویداد تلخ صلح نصیبین که نرسی اراضی زیادی از قلمرو فرمانروایی خود را از دست داد (ر. ک. به: جدول ۲).

در پایان، ذکر این نکته ضرورت دارد که نرسی در سکه‌هایش با دو نوع افسر شاهی (تاج) ظاهر می‌شود که نخستین تاج شاهی وی از تعدادی طاق کوچک یا کنگره درست شده، بر روی خطوطی قرار دارند که به صورت موازی در هنگام ضرب سکه ایجاد شده‌اند. گویب این سکه‌ها و این نوع تاج را تیپ ۱ نامید. دومین تاج نرسی، شبیه اولین تاج وی بوده؛ اما سه یا گاهی چهار شاخه (خرما) در تزئین

جدول ۲. سکه‌های نرسی پس از به پادشاهی رسیدن وی (نگارندگان، ۱۳۹۸).

تصویر پشت سکه	تصویر پشت سکه	کتیبه‌ی روی سکه	ترجمه‌ی کتیبه‌ی روی سکه	کتیبه‌ی پشت سکه	ترجمه‌ی کتیبه‌ی پشت سکه
		mazdēs̄n bag narshe šāhānšāh ēran	خداوندگار مزدا پرست نرسی شاهنشاه ایران	ādur ī narshe	آتش نرسی
		mazdēs̄n bag narshe sāhanšāh ērān ud anērān kē čīhr az yazdān	خداوندگار مزدا پرست نرسی شاهنشاه ایران و انیران که چهاراز بزدان دارد	ādur ī narshe	آتش نرسی
		mazdēs̄n bag narshe sāhanšāh ērān ud anērān kē čīhr az yazdān	خداوندگار مزدا پرست نرسی شاهنشاه ایران و انیران که چهاراز بزدان دارد	ādur ī narshe	آتش نرسی

این کنگره‌ها به کار رفته‌اند؛ دومین تاج نرسی، شبیه به تاجی است که نرسی در نقش برجسته‌ی نقش رستم بر سر دارد؛ هم کنگره و هم شاخه‌های خرما به گونه‌ای نمادی از حضور دوباره‌ی ایزدبانوی آناهیتا در سکه‌های نرسی هستند و این هر دو بیانگر اعتقاد نرسی مبنی بر اعطای شاهنشاهی از سوی آناهیتا به نرسی است. گوبل سکه‌های ضرب شده با این نوع تاج را سکه‌های تیپ ۲ می‌نامد و معتقد است که به لحاظ توالی زمانی سکه‌های تیپ ۱ مربوط به اوایل سلطنت نرسی هستند و قبل از سکه‌های تیپ ۲ وی ضرب شده‌اند و یکی از دلایل وی برای اثبات این فرضیه میزان ضرب و رواج اندک سکه‌های تیپ ۱ به سکه‌های تیپ ۲ است؛ گوبل افزودن نشان‌های تاج، یعنی سه یا چهار شاخه‌ی تزئینی بر تاج اول را به شورش بهرام سوم و سرکوبی وی از سوی نرسی مرتبط می‌داند و دلیل این تیپ‌شناسی خود را با افزایش تعداد نشانه‌های افسر شاهی مرتبط می‌داند. آلرام و گیزلن در مورد توالی زمانی سکه‌های نرسی و تیپ‌شناسی آن‌ها در مجموعه‌ی جدید SNS برعکس نظریه‌ی گوبل را ارائه می‌دهند؛ یعنی آنان اعتقاد دارند که به لحاظ زمانی سکه‌هایی که نرسی در آن‌ها با تاجی ظاهر می‌شود که هم دارای کنگره و هم دارای سه یا چهار شاخه هستند، مربوط به اوایل سلطنت نرسی بوده و دلیل اصلی آنان شباهت این افسر شاهی به افسر شاهی است که نرسی در نقش رستم بر سر دارد. آلرام و گیزلن این سکه‌ها را سکه‌های تیپ ۱ (I) می‌دانند و سکه‌هایی که نرسی با تاج فقط کنگره‌دار ظاهر می‌شود، سکه‌های مربوط به اواخر سلطنت نرسی یا سکه‌های تیپ ۲ (II) می‌دانند؛ و در این راستا، تنها پدیده‌ای که می‌تواند منجر به کم شدن نشانه‌های

افسر شاهی شود، مسئله‌ی شکست نرسی از رومیان و صلح نصیبین و از دست دادن سرزمین‌هایی از قلمرو فرمانروایی نرسی است.

پی‌نوشت

۱. مجموعه‌ی سکه‌های ساسانی که با نظارت آرام، گیزلن و شیندل، تاکنون سه جلد از آن را با هدف انتشار سکه‌های ساسانی موجود در پاریس، برلین و وین به چاپ رسانده‌اند:
 - Alram, M. & Gyselen, R., 2003, *Sylloge Nummorum Sasanidarum, Paris-Berlin-Wien*. Bd. 1. Ardashir I – Shapur I (Wien 2003), Bd. 2. Ohrmazd I – Ohrmazd II (Wien 2011), Bd.3/1. Shapur II – Kawad I / 2. Regierung; Bd. 3/2. Katalogband (Wien 2004).
۲. عکاس سکه‌ها «سید نفی سیدی تبار» (امین اموال موزه‌ی بوعلی همدان).

کتابنامه

- آموزگار، ژاله؛ و تفضلی، احمد، ۱۳۷۳، زبان پهلوی ادبیات و دستور آن. تهران: نشر معین.
- امینی، امین، ۱۳۹۰، سکه‌های ایران قبل از اسلام (موزه میرزا محمد کاظمینی). تهران: پازینه.
- بروسیوس، ماریا، ۱۳۸۵، ایران باستان. ترجمه‌ی عیسی عبدی، تهران: نشر ماهی.
- بیانی، ملکزاده، ۱۳۷۴، تاریخ سکه از قدیم‌ترین ازمنه تا دوره‌ی ساسانیان. تهران: دانشگاه تهران.
- تفضلی، احمد، ۱۳۷۶، تاریخ ادبیات ایران پیش از اسلام. تهران: سخن.
- دوشن‌گیمن، ژاک، ۱۳۸۷، «دین زردشتی-دین و سیاست در روزگار ساسانیان». تاریخ ایران از سلوکیان تا فروپاشی دولت ساسانیان (جلد سوم، قسمت دوم)، گردآورنده: احسان یارشاطر، ترجمه‌ی حسن انوشه، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر، صص: ۲۹۱-۳۳۸.
- دیاکونف، میخائیل میخائیلوویچ، ۱۳۹۳، تاریخ ایران باستان. تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- زرین‌کوب، عبدالحسین؛ و روزبه، زرین‌کوب، ۱۳۷۹، تاریخ ایران باستان ۴: تاریخ سیاسی ساسانیان. تهران: سمت.
- زرین‌کوب، عبدالحسین، ۱۳۸۲، تاریخ مردم ایران قبل از اسلام. تهران: امیرکبیر.
- سرفراز، علی‌اکبر، و آورزمانی، فریدون، ۱۳۸۳، سکه‌های ایران از آغاز تا دوران زندیه. تهران: سمت.
- فرای، ریچارد، ۱۳۸۳، «تاریخ ایران در دوره‌ی ساسانیان». تاریخ ایران از سلوکیان تا فروپاشی دولت ساسانیان (جلد سوم، قسمت اول)، گردآورنده: احسان یارشاطر، ترجمه‌ی حسن انوشه، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر، صص: ۲۱۷-۲۷۶.
- فرای، ریچارد، ۱۳۸۵، میراث باستانی ایران. ترجمه‌ی مسعود رجب‌نیا، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.

- کرتیس (سرخوش)، وستا؛ و استوارت، سارا، ۱۳۹۲، ساسانیان. ترجمه‌ی کاظم فیروزمند، تهران: نشر مرکز.
- کریستن سن، آرتور، ۱۳۸۸، ایران در زمان ساسانیان. ترجمه‌ی رشید یاسمی، تهران: مؤسسه انتشارات صدای معاصر.
- گوپل، رابرت، ۱۳۸۳، «سکه‌های ساسانی». تاریخ ایران کمبریج از سلوکیان تا فروپاشی دولت ساسانیان (جلد سوم، قسمت اول)، گردآورنده: احسان یارشاطر، ترجمه‌ی حسن انوشه، تهران: مؤسسه انتشارات امیرکبیر، صص: ۴۲۹-۴۴۷.
- گاریبلدی، آندرتا، ۱۳۹۵، تاریخ و سکه‌های ساسانی. ترجمه‌ی شاهین آریامنش، تهران: آریارمنا.
- لوکونین، ولادیمیر گریگوریویچ، ۱۳۸۴، تمدن ایران ساسانی. ترجمه‌ی عنایت‌الله رضا، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- مکنزی، دیوید نیل، ۱۳۸۳، فرهنگ کوچک زبان پهلوی، تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- نصرالله‌زاده، سیروس، ۱۳۸۴، نام‌تبارشناسی ساسانیان از آغاز تا هرمز دوم. تهران: انتشارات میراث فرهنگی.
- ویسهوفر، یوزف، ۱۳۷۷، ایران باستان از ۵۵۰ ق. م تا ۶۵۰ پس از میلاد. ترجمه‌ی مرتضی ثاقب‌فر، تهران: ققنوس.

- Alram, M. & Gyselen, R., 2012, *Sylloge Nummorum Sasanidarum*. Paris-Berlin-Wien, Band II Ohrmazd I – Ohrmazd II (SNS II).
- Alram, M., 1986, *Nomina Propria Iranicain Nummi*. Iranisches Personennamenbuch. Band IV, Wien.
- Altheim, F. & Stiehl, R., 1954, *Ein asiatischer Staat: Feudalismus unter den Sasaniden und ihren Nachbarn*. Wiesbaden.
- Göbl, R., 1959. "Narse und nicht Bahram III". *Numismatische Zeitschrift*, No. 78, Pp. 5-13.
- Göbl, R., 1971, *Sasanian Numismatics*. Trn. by: Paul Severin, Vienna.
- Göbl, R., 1954, "Aufbau der Münzprägung (des Sasanidenstaates)". In: Franz Altheim & Ruth Stiehl, *Ein asiatischer Staat*, Wiesbaden, Pp. 51-128.
- Herzfeld, E., 1938, "Khusrau Parwēz und der Tāq i Vastān". *Archäologische Mitteilungen aus Iran*, No. 9, Pp. 91-158.
- Huyse, Ph., 1999, *Die dreisprachige Inschrift Šābuhrs I. an der Ka, ba- I Zardušt (ŠKZ)*. Bd 1-2. London.
- Paruck, F. D. J., 1924, *Sāsānian Coins*. Bombay.
- Schindel, N., 2009, *Sylloge Nummorum Sasanidarum Israel: The Sasanian and Sasanian-Type Coins in the Collections of the Hebrew University*. 2 Vols. Jerusalem. (SNS Israel).
- Skjærvø, P. O., 1983, *The Sassanian Inscription of Paikuli*. 3.1 Restored Text and Translation, 3.: Commentary, Wiesbaden.
- Valentine, W., 1921, *Sasanian Coins*. London.